

KONDYCJA DZIENNIKARSTWA ŚLEDZEGO W ROSJI NA PRZYKŁADZIE „NOWEJ GAZETY”

The condition of investigative journalism in Russia: The case of *Novaya Gazeta*

Streszczenie

Artykuł przedstawia na przykładzie rosyjskiej „Nowej Gazety” stan dziennikarstwa śledczego, które należy do najbardziej niebezpiecznych odmian dziennikarstwa. „Novaya Gazeta” jest redakcją absolutnie wyjątkową na tle innych tytułów prasowych w Rosji, podejmuje trudne tematy nieobecne w prasie należącej do państwa. Artykuł ma charakter deskryptywny, opisuje działalność tytułu prasowego i osób zaangażowanych w jego powstanie (między innymi prezydenta ZSRR Michaiła Gorbaczowa), redaktora naczelnego Dmitrija Muratowa, a także pracy dziennikarzy i dziennikarek „Nowej Gazety”. Przedstawiono w nim wybrane tytuły artykułów wskazujące na odmienny charakter gazety w porównaniu z gazetami codziennymi wychodzącymi w Rosji. Tekst prezentuje także nowe uwarunkowania prawne, z którymi musi mierzyć się każdy rosyjski dziennikarz.

Słowa kluczowe: dziennikarstwo śledcze, Rosja, gazeta, artykuł

Abstract

The article presents the state of investigative journalism, which is one of the most dangerous types of journalism, on the example of the Russian *Novaya Gazeta*. The newspaper is absolutely unique compared to other press titles in Russia, as it deals with difficult topics which are all but absent in the state-owned press. The paper describes the activities of the press title and people involved in its creation (including the president of the USSR Mikhail Gorbachev), editor-in-chief Dmitry Muratov, as well as the work of journalists working for *Novaya Gazeta*. Selected titles of articles are then presented to outline how far removed the newspaper is from other Russian dailies. The text also presents new legal conditions that every Russian journalist must face.

Keywords: investigative journalism, Russia, newspaper, article

Metodologia

Pytania badawcze, które należy postawić przed wprowadzeniem do tematu, wiążą się ściśle z naturą dziennikarstwa śledczego.

1. Dlaczego „Novaya Gazeta” zmagają się z wieloma problemami natury prawnej i brakiem wsparcia ze strony państwa?

2. Czy dziennikarstwo śledcze mogło w ogóle rozwinąć się na terenie Federacji Rosyjskiej? Jaki był i jest obecnie stosunek władz państwowych do dziennikarzy śledczych?

3. Jakie znaczenie dla rosyjskiego społeczeństwa ma dziennikarstwo śledcze prowadzone przez „Novą Gazetę”?

4. Czy śledztwa prowadzone przez dziennikarzy „Novej Gazety” przyniosły określone rezultaty? Jak zostały przyjęte przez rosyjskie władze?

W artykule opisana została krótka historia dziennikarstwa śledczego w Stanach Zjednoczonych i w Rosji na podstawie angielsko- i rosyjskojęzycznej literatury przedmiotu. Zaprezentowano sylwetki znanych rosyjskich dziennikarzy śledczych wraz z uwarunkowaniami prawno-politycznymi, z którymi musieli się zmierzyć w trakcie pracy zawodowej. Krótki opis wybranych tytułów artykułów opublikowanych w gazecie pokazuje odmiennosc tego tytułu śledczego na tle prasy codziennej. Metoda analizy zawartości artykułów prasowych zatrzymuje się tylko na wybranych tytułach, by ujawnić kierunek zainteresowań gazety. W toku pracy wykorzystano także metodę opisowo-analityczną oraz analizę kontekstualną.

Początki dziennikarstwa śledczego na świecie

Dziennikarstwo śledcze jest pojęciem znanym od 1906 roku, a jego autorstwo przypisuje się prezydentowi Theodorowi Rooseveltowi (Feldstein, 2006, s. 1) – słowo *muck* oznaczające brud odnosi się do specyfiki tego zawodu polegającego między innymi na wyszukiwaniu brudów w polityce lub innej działalności publicznej (*Investigative Journalists: The muckrakers*). James S. Ettema z Northwestern University i Theodore L. Glasser z Stanford University w książce *Investigative Journalism and Public virtue* wydanej w 1998 roku, będącej analizą współczesnego amerykańskiego dziennikarstwa, nazywali dziennikarzy śledczych strażnikami sumienia (Ettema, Glasser, 1998).

Czasy świetności dziennikarstwa śledczego w USA już minęły: wydarzenie bez precedensu, jakim niewątpliwie była afera Watergate i śledztwo dziennikarskie Carla Bernsteina i Boba Woodwarta oparte na informatorze o pseudonimie Głębokie Gardło, którym po latach okazał się wicedyrektor FBI, zakończyło się dymisją prezydenta Nixona 8 sierpnia 1974 roku (*Prezydent Richard Nixon. W cieniu afery Watergate*, 2022). W tym przypadku mówiono o triumfie „czwartej władzy”, jaką są media, niemniej takie śledztwo wymagało wówczas nie tylko żmudnych poszukiwań, lecz także było sporym zagrożeniem głównego informatora i samych dziennikarzy (*Watergate – triumf czwartej władzy*, 2021). Ten typ dziennikarstwa zyskał podatny grunt do rozwoju w Stanach Zjednoczonych, co nie oznacza, że nie rozwijał się w Europie czy w Polsce. Kazimierz Wolny-Zmorzynski wskazuje, że w Polsce z powodzeniem takie dziennikarstwo rozwijało się w latach 1918–1939 i po 1989 roku (Wolny-Zmorzynski i in., 2008, s. 82). Literatura przedmiotu poświęcona rozwojowi dziennikarstwa śledczego w Polsce i w Stanach Zjednoczonych jest w tym względzie bogata (zob. Palczewski, Worsowicz, 2006). Jednak gdy przechodzimy na grunt dziennikarstwa śledczego w Rosji, zakres literatury przedmiotowej gwałtownie się zawęża, co zapewne wynika z niewielkiego rosyjskiego doświadczenia w tym zakresie, zwłaszcza w okresie istnienia ZSRR.

Historia dziennikarstwa śledczego w Rosji

Pierwszy reportaż śledczy autorstwa Władimira Gilarowskiego opublikowany w 1887 roku miał charakter społeczny i dotyczył problemu łapania psów w Moskwie (Шульга, 2023). Przez długi czas, mimo ukazywania się licznych periodyków w Rosji, ta odmiana dziennikarstwa w ogóle nie istniała, co wynikało ze specyfiki systemu politycznego ogólnie regulującego i kontrolującego rynek prasy. Państwo akceptowało tylko w swoich strukturach oficjalne organy śledcze, natomiast dziennikarstwo śledcze nie było społecznie akceptowane. Dopiero zmiany polityczne w Rosji lat dziewięćdziesiątych XX wieku spowodowały pojawienie się dziennikarzy demaskatorów publikujących materiały śledcze o korupcji wśród władz publicznych, rosyjskich oligarchów i wojska. Był to obszar dotąd zupełnie nieeksplorowany.

Elena Wartanowa zwraca uwagę, że głównym medium przekazu wśród mediów stała się wówczas bezpłatna telewizja, której kanały zaczęły się różnicować, a preferencje odbiorców zmieniać (Вартанова, 2002). Bardzo dużą popularnością wśród widzów cieszył się wtedy program telewizyjny „Взгляд” określany jako analityczny talk-show i jeden z symboli pierestrojki (Абрамова, 2017). Jednym ze współprowadzących program był dziennikarz Artiom Borowik. Dziennikarz wyjeżdżał wielokrotnie jako korespondent do Afganistanu, zaciągnął się także jako żołnierz do wojska amerykańskiego (Карпенко, 2006). Borowik założył holding wydawniczy, który nazwał „Ścisłe tajne” (Боровик, Артем Генрихович). Program telewizyjny o takiej samej nazwie z 1995 roku poświęcił zjawisku nękania w szeregach rosyjskich sił zbrojnych, czym wywołał bardzo duży oddźwięk społeczny (Приговор за “дедовщину”, 1998). Borowik pracował jednocześnie dla gazety o tytule „Ścisłe tajne”, która podejmowała tematy śledcze białych plam współczesnego mu życia politycznego Rosji (Montgomery, 2000). Niewątpliwie wszystkie śledztwa dotyczące korupcji w wojsku, wśród elit politycznych, w tym ostatnie śledztwo dotyczące zamachów bombowych w 1999 roku na budynki mieszkalne w kilku miastach Rosji, uczyniły z niego pioniera dziennikarstwa śledczego. Działalność ta mogła nie spodobać się w wielu kręgach, ponieważ ostatecznie dziennikarz zginął w katastrofie samolotu Jak-40 podczas rejsu Moskwa–Kijów w 2000 roku. Według niektórych sugestii było to zaplanowane zabójstwo, choć inne źródła podejrzewają też błąd techniczny człowieka przy naprawie samolotu (Дюпин, 2001).

Kolejnym znanym dziennikarzem śledczym w Rosji lat dziewięćdziesiątych był Jurij Szczekoczichin. Dziennikarz rozpoczął pracę w „Moskovskim Komsomolcu”, a następnie pracował dla tytułu „Komsomolskaya Pravda”. W 1995 roku rozpoczął prowadzenie programu telewizyjnego o profilu śledczym „Specjalna brygada”, który został wkrótce zdjęty z wizji ORT jako destabilizujący sytuację w kraju (Свобода слова, 2007). Od 1996 roku dziennikarz rozpoczął pracę dla „Novej Gazety” jako redaktor działu śledczego. Tematy, które podejmował, dotyczyły fatalnego stanu rosyjskiej armii, korupcji we władzach państwowych, uwolnienia zakładników w Czeczenii (Человек дня: Юрий Щекочихин, 2022). Jednocześnie od 1980 do 1996 roku był redaktorem działu śledczego „Literaturnej Gazety” (Юрий Щекочихин, 2003). Dobrze rozwijającą się karierę dziennikarską Szczekoczichina przerwała jego śmierć w lipcu 2003 roku, którą według oficjalnych komunikatów spowodowała reakcja alergiczna (Юрий Щекочихин, 2003). W tę oficjalną wersję wydarzeń nie wierzą ani koledzy z redakcji „Novej Gazety”, ani znana pozarządowa organizacja Committee to Protect Journalist, informująca w biografii dziennikarza, że został on zabity (Yuri Shchekochikhin Killed, 2003). „Novaya Gazeta” na swoich łamach napisała o przyczynie tej śmierci:

Jurij Szczekoczichin zmarł 10 lat temu. Wiemy, że to morderstwo, ale teraz nie da się tego udowodnić. Prokuratura zrobiła wszystko, aby zatrzeć ślady zbrodni. (Соколов, 2013)

Wiadomo, że pół roku przed śmiercią dziennikarz ujawnił poważne nadużycia w biurze Prokuratora Generalnego, a także korupcję w FSB. Krewni dziennikarza też mają pewność, że został otruty w związku z prowadzonymi przez siebie śledztwami (Цецкочихин, 1999). Prokuratura Generalna odrzucała wielokrotnie prośby redakcji „Novej Gazety” o ponowne otwarcie śledztwa w sprawie śmierci, zastaniając się brakiem mocnych dowodów w tej sprawie.

W Rosji wydano pośmiertnie zbiór artykułów Szczekoczichina pod tytułem *Армия жизни* (2017) („Armia życia”), będący analizą problemów międzypokoleniowych i ostatniej dekady trwania ZSRR. Natomiast w 2010 roku w Moskwie wydano książkę dziennikarza *Три эпохи российской журналистики* („Trzy epoki rosyjskiego dziennikarstwa”), w której znalazły się artykuły Szczekoczichina z „Komsomolskiej Pravdy”, „Literaturnej Gazety” i „Novej Gazety”, gdzie został zastępcą redaktora naczelnego.

Sylwetki tych dwóch dziennikarzy i prowadzone przez nich śledztwa oddają przemiany w rosyjskich mediach lat dziewięćdziesiątych. Pojawiły się tematy ostre, pokazujące korupcję i przestępczość zorganizowaną, przez lata przemilczane w centralnej radzieckiej telewizji. Skomplikowana sytuacja polityczna Rosji lat dziewięćdziesiątych nie ułatwiała pracy tych dziennikarzy, którzy jako główną metodę pracy przyjęli obserwację patologicznych procesów społeczno-politycznych, ale jednocześnie posiadli umiejętność pozyskiwania wysoko postawionych społecznie źródeł informacji, co nieco zmieniło stosunek społeczeństwa do tej odmiany dziennikarstwa (Горошков, 2008).

Profil tematyczny „Novej Gazety”

„Novaya Gazeta” jest tytułem o profilu polityczno-społecznym wychodzącym dwa razy w tygodniu, skupiającym się przede wszystkim na analizach, podcastach, reportażach, komentarzach i śledztwach dziennikarskich. Szczególną rolę jej w życiu odegrał pierwszy prezydent ZSRR Michaił Gorbaczow, który w 1993 roku przeznaczył część pieniędzy otrzymanych wraz z Pokojową Nagrodą Nobla na zakup komputerów dla redakcji gazety (Yablokov, 2021). Gorbaczow wspierał dalej gazetę finansowo, a w 2006 roku wraz z biznesmenem Aleksandrem Lebiediewem został jej współdziałowcą. „Novaya Gazeta” opublikowała wspólnie z „The Wall Street Journal” artykuł autorstwa Gorbaczowa, w którym były prezydent podkreślił niebezpieczeństwo wynikające z wyprodukowania i możliwego użycia broni atomowej dla ludzkości (Горбачев, 2019). Natomiast 12 marca 2020 roku gazeta opublikowała komentarz Gorbaczowa *Jeśli konsekwencją polityki jest wojna, to precz z taką polityką!*, w którym po raz kolejny były przywódca pisał o możliwości wybuchu wojny nuklearnej: „Znowu śpiewają pochwały broni jądrowej. W powietrzu unosi się zapach wojny” (Горбачев, 2019).

Gazetę doceniono za wysiłki w obszarze wolności wypowiedzi w październiku 2021 roku, gdy przyznano jej redaktorowi D. Muratowowi Pokojową Nagrodę Nobla (The Nobel Peace Prize 2021).

Śmierć Michaiła Gorbaczowa 30 sierpnia 2022 roku została odnotowana w rosyjskich mediach państwowych, ale urzędujący prezydent Władimir Putin nie wziął udziału w uroczystościach pogrzebowych, które nie miały charakteru państwowego (*Władimir Putin nie będzie uczestniczył w pogrzebie Gorbaczowa. Jest zbyt zajęty*, 2022). Ta nieobecność pokazała negatywny stosunek władz do byłego prezydenta ZSRR, w trakcie którego prezydentury rozpadł się Związek Radziecki. Tymczasem „Novaya Gazeta” poświęciła zmarłemu Gorbaczowowi dużo artykułów z archiwalnymi zapisami wideo, w których pojawiała się również żona prezydenta Raisa Gorbaczowa (*Michaił Горбачев. 9 дней*, 2022).

Od kwietnia 1993 roku, kiedy gazeta zaczęła wychodzić, nie brakowało dramatycznych zdarzeń personalno-zawodowych: gróźb, pobić i zabójstw dziennikarzy, głównie wynikających bezpośrednio z treści publikowanych artykułów (*Так выглядел первый номер*, 2013). Pod tym względem można uznać historię pisma za jedną z najbardziej tragicznych, ale jednocześnie umieścić je wśród najodważniejszych tytułów prasowych wydawanych w Rosji.

„Novaya Gazeta” jest często nazywana „najodważniejszą” gazetą rosyjską i ma jeden z najwyższych wskaźników zamordowanych dziennikarzy wśród rosyjskich mediów. W latach 2000–2021 sześciu dziennikarzy „Novej Gazety” zostało zabitych, pełniąc obowiązki, w tym Anna Politkowska 7 października 2006 r. – prawie 15 lat przed przyznaniem Muratowowi Nobla. (Yablokov, 2021)

Wśród zamordowanych dziennikarzy „Novej Gazety” znajdują się także inne znane w Rosji osoby: dwudziestopięcioletnia reporterka Anastasia Baburowa i adwokat gazety Stanisław Markielow, którzy zostali zastrzeleni w okolicy jednej z moskiewskich stacji metra (*В центре Москве убиты адвокат Станислав Маркелов и журналист «Новой газеты» Анастасия Бабурова*, 2009). Zamordowany został także czterdziestodwuletni reporter gazety Igor Domnikow, znaleziony przez sąsiada w kałuży krwi, ciężko pobity przez nieznanego sprawcę (*Igor Domnikov*, 2000). Od samego początku koledzy z pracy dziennikarza i policja byli przekonani, że atak na niego miał związek z jego działalnością zawodową lub działalnością gazety.

Nie mniej negatywnych emocji do historii gazety wniosła sprawa redaktora Siergieja Sokołowa, który został zaproszony na rozmowę z szefem rosyjskiego Komitetu Śledczego prokuratorem Aleksandrem Bastrykinem. Prokurator wywiózł redaktora do lasu, tam zagroził mu, że podzieli los dziennikarki Anny Politkowskiej, jeśli nie zaprzestanie zajmować się jego sprawami¹. Po tym incydencie Sokołow z obawy o życie wyjechał z Rosji, a sprawą zajęli się redaktor naczelny Dmitrij Muratow i Związek Dziennikarzy Rosji, którzy zawiadomili Prokuraturę Generalną o popełnieniu przestępstwa przez prokuratora Bastrykina. Sprawa zakończyła się powrotem dziennikarza do Rosji (*Журналист, которому угрожал Бастрыкин, вернулся в Россию*, 2012) i publicznymi przeprosinami Bastrykina za swoje zachowanie – w obecności prokuratora generalnego Jurija Czajki i redaktora Muratowa (Касаткина, 2012).

Polityka redakcyjna „Novej Gazety” była i jest prowadzona w kontrze do oficjalnej linii propagandowej Kremla. Gazeta występowała przeciwko działaniom władz państwowych na Krymie już w 2014 roku oraz po aneksji półwyspu przez Rosję (Bisset i in., 2022). Wydanie z 22 marca 2021 roku zatytułowano na pierwszej stronie „Ich Krym”, odnosząc się do nieformalnego rozbioru półwyspu między przyjaciół prezydenta Putina i miejscowych urzędników (Жилин, Аркман, 2021).

W kwietniu 2022 roku gazeta poinformowała swoich czytelników o zawieszeniu działalności, co uzasadniła niezgodą na prowadzoną przez Rosję wojnę na Ukrainie i wpłynięciem dwóch ostrzeżeń ze strony organu nadzorującego rosyjskie media – Roskomnadzoru. Takie oficjalne ostrzeżenia w Rosji mogą skutkować zamknięciem tytułu prasowego. Gazeta nie mogła już używać określenia „wojna na Ukrainie”, tylko „specjalna operacja wojskowa”, co zostało narzucone dziennikarzom wszystkich mediów rosyjskich (*Роскомнадзор потребовал от СМИ*, 2021). Gazeta zdążyła jeszcze po wybuchu wojny 24 lutego 2022 roku zatytułować pierwszą stronę „Rosja bombarduje Ukrainę” i umieścić ten napis z kolorami flagi ukraińskiej i rosyjskiej na swojej stronie internetowej – https://issuu.com/wileyfox/docs/novaia_gazeta_2022_no_20_3320_fevral. W następstwie wprowadzonych zmian

¹ Należy dodać, że były to poważne zarzuty. Sokołow opisywał, jak niedbale prowadzi sprawy prokurator, a nawet podkreślał, że osoby oskarżane w jednej ze spraw karnych o przestępstwo morderstwa mogą liczyć na bardzo łagodne wyroki.

prawnych w wydaniu internetowym tytuł wypikselowano. „Novaya Gazeta” poinformowała na stronie kolejnego wydania, z 5 marca, że nie może pisać o wydarzeniach na Ukrainie w swobodny sposób:

4 marca weszła w życie ustawa o faktycznym wprowadzeniu cenzury wojennej w Rosji. Dziennikarzom grozi do 15 lat więzienia za rozpowszechnianie „podróbek” (fake newsów) o rosyjskiej armii – podczas gdy „podróbką” można nazwać wszystkim, co nie odpowiada komunikatom prasowym rosyjskiego Ministerstwa Obrony. (От Редакции. Обновлено, 2022)

Kolejne wydanie archiwalne gazety z 28 lutego 2022 roku na stronie internetowej również częściowo wypikselowano, ponieważ pierwsza strona informowała o kontynuacji wojny na Ukrainie (<https://novayagazeta.ru/issues>). Roskomnadzor po tych publikacjach przesłał pierwsze i drugie ostrzeżenie 22 marca i 28 marca „Novej Gazecie” (Роскомнадзор сообщил, что вынес второе предупреждение «Новой газете», 2022). Redakcja zdecydowała się zawiesić wydawanie gazety, ponieważ rosyjskie prawo medialne przewiduje, że po dwóch ostrzeżeniach sprawa może zostać skierowana do sądu, co zakończy się zamknięciem tytułu. W komunikatorze Telegram 7 kwietnia 2022 roku otwarto nowy kanał „Novaya Gazeta. Europe”, o którym napisano, że będzie platformą artykułów w języku rosyjskim i angielskim poświęconych wojnie na Ukrainie (Мартынов, 2022).

Rosja zasadniczo zakazała profesjonalnego dziennikarstwa. Rosyjski rząd „odwołał” nas właśnie wtedy, gdy najbardziej potrzebują nas rosyjscy obywatele i cały świat. Rzeczywiste i niezależne raporty są bardziej pożądane niż kiedykolwiek: ludzie chcą poznać prawdę o tej katastrofalnej wojnie i szkodach, jakie wyrządza ona rosyjskiemu społeczeństwu. (Мартынов, 2022)

We wrześniu 2022 roku Sąd Rejonowy w Moskwie zdecydował o odebraniu licencji gazety na wydawanie (Суд в Москве аннулировал регистрацию “Новой газеты” как СМИ [„Sąd w Moskwie unieważnia licencję Novej Gazety”], 2022). W rozprawie uczestniczyli redaktorzy Muratow, Sokołow i prawnik gazety. Gazeta napisała o tej sprawie na swojej stronie internetowej w artykule *Покушение на убийство «Новой газеты»*. *Заявление редакции* [„Próba zabójstwa Novej Gazety. Oświadczenie redakcji”], (2022). Rozprawa pokazała, jak łatwo, bez głębszego uzasadnienia prawnego, można cofnąć w Rosji licencję czasopismu ukazującemu się od trzydziestu lat. W swoim stanowisku redakcja wyraziła oburzenie tym jak potraktowano nie tylko gazetę, której redaktor naczelny otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla, ale i wielu jej dziennikarzy, odrzucając tym samym punkt widzenia niezależnych mediów i promując tylko media państwowe.

W kraju, w którym władze stale chcą czegoś zakazać, w tym zakazać mówienia prawdy, powinny istnieć publikacje, które nadal zajmują się prawdziwym dziennikarstwem. (*Покушение на убийство «Новой газеты»*, 2022)

Krótką analiza tytułów artykułów

Tytuły artykułów, a także wstępniaki „Novej Gazety” oddają specyfikę tego pisma, które wyróżnia się na tle rosyjskiej prasy codziennej. Gazeta ograniczyła rubryki do kilku istotnych kolumn: „Nowości”, „Infografika”, „Śledztwa”, „Komentarze”, „Podcasty”. Artykuły wstępne w istotny wyjaśniały jeszcze kilka miesięcy swoim czytelnikom, że redakcja nie może publikować wszystkich artykułów kierując się etyką zawodową i nie zamierza powoływać się na dane rosyjskiego Ministerstwa Obrony (Выпуск № 23 от 4 марта 2022).

Przykładowe tytuły prowadzonych przez gazetę śledztw dziennikarskich i ich tematyka to:

1. *Одной краской мазаны* – „Jedną farbą posmarowany” – śledztwo dziennikarskie Tatiany Bryckiej i Władimira Prokuszewa poświęcone atakowi na redaktora naczelnego Dmitrja Muratowa 7 kwietnia 2022 roku w pociągu relacji Moskwa–Samara. Redaktor został obłany czerwoną farbą z acetonem. Dziennikarze znaleźli powiązania między podejrzanymi o atak a służbami specjalnymi. Policja po zgłoszeniu ataku przez trzy miesiące nie wszczęła postępowania (Брицкая, Прокушев, 2022).

2. *Беслан. Расследовать вечно* – „Biesłan. Prowadzić śledztwo wiecznie” (wydanie 1 września 2022) – śledztwo Jeleny Miłaszyny stawia zasadnicze pytanie, dlaczego sprawę „najgorszego ataku terrorystycznego w Rosji” nie wyjaśniono przez osiemnaście lat (Милашина, 2022).

3. *Молчание телят* – „Milczenie cieląt” – śledztwo dziennikarskie o charakterze społecznym. Odnosi się do sytuacji na rosyjskim rynku spożywczym i podwyżek cen mleka. Duma Państwowa wezwała społeczeństwo rosyjskie do przygotowania się na wzrost cen mleka, na które składa się zwiększenie cen materiałów budowlanych, nawozów mineralnych, energii elektrycznej, paliw oraz pasz. Oprócz tego w Rosji znacząco wzrosła inflacja (Дубровский, Воробьев, 2022).

4. *„Вагнер” доигрался* – „Wagner doigrał się. Najemnikom zabroniono brać pożyczek i odwiedzać Europę. Kim są ci ludzie?” – śledztwo dziennikarskie Denisa Korotkowa. Dziennikarz opisuje sylwetki osób należących do grupy Wagnera, objętej sankcjami Unii Europejskiej, uważanej za powiązaną z rosyjskim wywiadem wojskowym. Do tekstu dołączone jest zdjęcie najemników w towarzystwie prezydenta Putina. Dwóch najemników grupy Wagnera nagrodzono państwowymi orderami za bohaterstwo. Tego rodzaju artykuł nigdy nie zostałby opublikowany w żadnej gazecie państwowej, ponieważ w konsekwencji mogłaby ona zostać zamknięta (Коротков, 2021).

Wnioski

Odpowiadając na pytania postawione we wprowadzeniu do artykułu o stan kondycji dziennikarstwa śledczego w Rosji, warto pokreślić głównie jego słabe zakorzenienie w tradycji dziennikarstwa. To, co w tradycji zachodniej było swojego rodzaju normą, swoboda wypowiedzi, pluralizm mediów i współpraca na linii dziennikarze śledczy–państwowe instytucje śledcze, nie istniało ani w Związku Radzieckim, ani w Federacji Rosyjskiej. Przykłady problemów natury prawnej (utrata licencji gazety oparta na słabych przesłankach prawnych), wskazujące raczej na odgórne polityczne wytyczne, podobnie jak zmiany w rosyjskim prawie medialnym ograniczające swobodę wypowiedzi, ujawniają jawny brak wsparcia ze strony państwa rosyjskiego w tym zakresie. Tylko w 2017 roku rosyjskie media państwowe mogły liczyć na wsparcie finansowe z budżetu państwowego w kwocie 37–38 mld rubli (*СМИ России в 2017 году получили 37–38 млрд бюджетных рублей*, 2018). Federalne kanały telewizyjne i prasa regionalna regularnie rozpowszechniają prokremlowski punkt widzenia, nie wnika-jąc w sedno problemów politycznych czy społecznych, którymi zajmowała się szczegółowo „Novaya Gazeta”, lecz jedynie zdawkowo informują o niektórych problemach społecznych albo unikają pewnych tematów. „Novaya Gazeta” mogła liczyć tylko na wsparcie finansowe M. Gorbaczowa i A. Lebiediewa oraz samych czytelników.

Kolejnym dowodem świadczącym o niechęci do dziennikarstwa śledczego w Rosji jest negatywny stosunek władz państwowych do tej odmiany dziennikarstwa. Potwierdzeniem

tego jest wypowiedź z 7 października 2006 roku prezydenta Władimira Putina tuż po zamordowaniu dziennikarki „Novej Gazety” Anny Politkowskiej, kiedy prezydent obchodził swoje 54 urodziny. Zapytany publicznie o jej śmierć odpowiedział, że Politkowska była radykalnym krytykiem władzy, a jej działalność przynosiła władzy straty.

Muszę powiedzieć, że jej wpływ polityczny (myślę, że eksperci się ze mną zgodzą) był znikomy w kraju i najprawdopodobniej była bardziej widoczna w kręgach praw człowieka i mediach na Zachodzie. (Путин: Политковская нанесла власти урон, 2006)

Wobec takiej postawy prezydenta, który w rosyjskim systemie polityczno-społecznym ma najważniejsze znaczenie, jest on przecież także decydem w sferze mediów (między innymi wydaje dekryty ich dotyczące), trudno oczekiwać akceptowania przez państwo działalności dziennikarzy śledczych i opozycyjnych mediów. Ostatnie lata pokazują, że kolejne zmiany w prawie medialnym doprowadziły do bardzo dużego ograniczenia kapitału zagranicznego w rosyjskich mediach i przyczyniły się do zamknięcia lub przeniesienia ich za granicę². W corocznych rankingach organizacji zajmujących się sytuacją dziennikarzy w poszczególnych krajach na świecie Rosja wypada systematycznie źle, sytuując się na liście państw z bardzo ograniczoną wolnością słowa. W 2022 roku w rankingu Reporterów bez Granic Rosja zajęła miejsce 155. na 180 krajów. Rosjanie nie uznają tych list, argumentując, że wolność prasy jest w każdym kraju inaczej definiowana. Ponadto prasa ogólnosiwiatowa w październiku 2009 roku informowała o niewpuszczeniu na terytorium Rosji przedstawicieli organizacji Reporterzy bez Granic na uroczystości poświęcone Annie Politkowskiej (Rosja: „Reporterów bez Granic” nie wpuszcili na rocznicę śmierci Politkowskiej, 2009).

Precedensowy pod wieloma względami dla rosyjskiego dziennikarstwa wydaje się rok 2022 – ograniczone w maksymalny sposób zakazami prawnymi jest zmuszone pisać o „wojskowej operacji specjalnej na Ukrainie”. Reporterzy bez Granic mówią o powrocie w Rosji cenzury, której nie obserwowano od czasów ZSRR (*Репортеры без границ: в России практически перестала существовать свобода прессы, уровень цензуры, 2022*).

Brak radykalnego stanowiska w tym względzie największego Związku Dziennikarzy Rosji w Moskwie czy w Petersburgu ujawnia bierność tego środowiska zawodowego, które ostro oceniła i zdiagnozowała A. Politkowska w swoich reportażach i artykułach (Politkowska, 2011). Po upływie kilkunastu lat od jej śmierci, która wydaje się bardziej wzruszającą zachodnimi społeczeństwami niż społeczeństwem rosyjskim, nie należy oczekiwać radykalnych zmian w dziennikarstwie śledczym w Rosji. Postawy i wartości, którym hołduje większość rosyjskich dziennikarzy, nadają temu zawodowi charakter usługowy. Publicznie wypomniał to swojemu środowisku Leonid Parfionow, znany dziennikarz prasowy i telewizyjny, gdy odbierał Nagrodę im. Władysława Listiewa (dziennikarza telewizyjnego zamordowanego w 1995 roku). Parfionow nazwał te zależności redakcyjne układami kierownik–urzędnik.

Tematy dziennikarskie, a wraz z nimi całe życie, zostały bezpowrotnie podzielone na te, które przejdą w telewizji, i na te, które nie przejdą. Za każdą mającą polityczne znaczenie audycją stoją cele i zadania władz, jej nastrój, opinie, jej przyjaciele i wrogowie. Formalnie to w ogóle nie są informacje, a PR władzy albo anty-PR – czego jaskrawym przykładem było przygotowanie w telewizji gruntu pod dymisję Łużkowa. I, oczywiście, auto-PR władzy. (Taroszczina, 2010)

Konsekwencje dziennikarskich śledztw prowadzonych w Polsce lub w Stanach Zjednoczonych miały konkretne przełożenie na działanie prokuratury (warto przypomnieć nazwiska znanych dziennikarzy śledczych takich jak Anna Marszałek czy Jacek Łęski), śledztwa dzien-

² Ograniczenia kapitału zagranicznego do 20% doprowadziły do zniknięcia CNN z Rosji; a kolejna ustawa o tak zwanych agentach zagranicznych dodatkowo przyczyniła się do zamknięcia m.in. telewizji Deszcz w marcu 2022 r. oraz wyjazdu dziennikarzy „The Moscow Times” poza granice FR.

nikarskie w Stanach Zjednoczonych kończyły się nawet tak przełomowym wydarzeniem politycznym jak dymisja prezydenta USA Richarda Nixona i należy podkreślić, że były prowadzone mimo trudności i często niebezpiecznych konsekwencji. W wypadku Rosji wydaje się, że brak zaufania do sądów powszechnych i instytucji publicznych takich jak prokuratura, a także wspomniane ograniczenia prawne zniechęcają dziennikarzy do uprawiania śledztw. Niektóre źródła informują o zabitych ponad 250 dziennikarzach w Rosji od czasów rozpadu ZSRR (*Громкие убийства и покушения на журналистов*, 2010). Jest to kolejny czynnik odstrasżający potencjalnych dziennikarzy do zajmowania się poważnymi sprawami politycznymi, wojskowymi lub społecznymi o charakterze śledczym.

Ogólna tendencja w prasie światowej od co najmniej kilkunastu lat pokazuje zmniejszanie się zainteresowania dziennikarstwem śledczym wśród dziennikarzy zarówno ze względu na finansowych, jak i bezpieczeństwa. Podobnie czytelnicy – wykazują o wiele większe zainteresowanie informacjami pochodzącymi z mediów społecznościowych niż materiałami śledczymi. Przekłada się to na również na kryzys dziennikarstwa śledczego, który w Rosji nie rokuje żadnej poprawy.

Bibliografia

- Bisset, V., Somasundaram, P., Francis, E. (2022, 21 czerwca). Russia's Muratov sells Nobel medal for \$103.5M to help Ukrainian children. *The Washington Post*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/21/russian-journalist-ukraine-nobel-prize-auction-record/>.
- Crime Jeff German, Las Vegas investigative reporter allegedly slain by local official, spent his career chasing "mobsters, wise guys and killers". (2022, 9 września). *CBS*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://www.cbsnews.com/news/jeff-german-killed-las-vegas-reporter-spent-career-chasing-mobsters-wise-guys-killers/>.
- Dmitry Muratov: Facts. The Nobel Peace Prize 2021. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2021/muratov/facts/>.
- Ettema, J., Glasser, L.T. (1998). *Investigative Journalism and Public virtue*, Columbia University Press.
- Feldstein, M. (2006). *A Muckraking Model Investigative Reporting Cycles in American History*. Dostęp 9 czerwca 2023 z <http://nieman.harvard.edu/wp-content/uploads/pod-assets/pdf/Nieman%20Reports/summer2009/feldstein.pdf>.
- <https://novayagazeta.ru/issues>.
- Igor Domnikov. (2000, 16 lipca). Committee to Protect Journalists. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://cpj.org/data/people/igor-domnikov/>.
- Investigative Journalists: The muckrakers. Dostęp 27 marca 2023 z <https://www.journalismaction.org/case/ida-tarbell-muckraker>.
- masz. (2022, 8 kwietnia). W Rosji atak na noblistę Dmitrija Muratowa – został obłany czerwoną farbą z acetonem. *PAP*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/w-rosji-atak-na-noblist-ta-dmitrij-muratow-oblany-czerwona-farba-z-acetonem>.
- Montgomery, I. (2000, 29 marca). Artem Borovik. *The Guardian*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://www.theguardian.com/news/2000/mar/29/guardianobituaries.isobelmontgomery>.
- Novaya Gazeta. *Eurotopics*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://www.eurotopics.net/en/155260/novaya-gazeta>.
- Palczewski, M., Worsowicz, M. (2006). *Dziennikarstwo śledcze. Teoria i praktyka w Polsce, Europie i Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Politkowska, A. (2011). *Tylko prawda. Artykuły i reportaże*. Prószyński i S-ka.
- Prezydent Richard Nixon. W cieniu afery Watergate (2022, 9 sierpnia). *Polskie Radio*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1102775,Prezydent-Richard-Nixon-W-cieniu-afery-Watergate>.
- Rosja: „Reporterów bez Granic” nie wpuścili na rocznicę śmierci Politkowskiej. (2009, 6 września). *Gazeta.pl*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114873,7115587,rosja-reporterow-bez-granic-nie-wpuscili-na-rocznice-smierci.html>.

- Shchekochikhin, Y. (1999). *ФСБ знает тайну убийства Галины Старовойтовой?*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://philologist.livejournal.com/10340102.html>.
- Shchekochikhin, Y. (2003). *Kinorium*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://ru.kinorium.com/name/578354/>.
- Taroszczina, S. (2010, 1 grudnia). L. Parfionow: trzeba chociaż nazwać rzeczy po imieniu, przeł. K. Filimowna. *Kresy.pl*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://kresy.pl/publicystyka/leonid-parfionow-trzeba-chociaz-nazwac-rzeczy-po-imieniu/>.
- Watergate – triumf „czwartej władzy”. (2021, 9 maja). *Polskie Radio*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/415438,Watergate-triumf-czwartej-wladzy>.
- Wolny-Zmorzyński, K., Kaliszewski, A., Furman, W., Pokorna Ignatowicz, K. (Red., 2008), *Źródła informacji dla dziennikarza*, WAiP.
- Władimir Putin nie będzie uczestniczyć w pogrzebie Gorbaczowa. Jest zbyt zajęty. (2022, 1 września). *PAP*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1413235%2Cwladimir-putin-nie-bedzie-uczestniczyc-w-pogrzebie-gorbaczowa-jest-zbyt>.
- Yablokov, J. (2021, 8 października). Nobel peace prize: how Dmitry Muratov built Russia's 'bravest' newspaper. *Novaya Gazeta*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://theconversation.com/nobel-peace-prize-how-dmitry-muratov-built-russias-bravest-newspaper-novaya-gazeta-169560>.
- Yuri Shchekochikhin Killed. *Novaya Gazeta*. Killed in Moscow, Russia. (2003, 3 czerwca). Committee to Protect Journalists. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://cpj.org/data/people/yuri-shchekochikhin/>.
- Абрамова, Е. (2017, 3 października). Программе «Взгляд» исполнилось 30 лет. *Oblgazeta.ru*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://www.oblgazeta.ru/society/35273/>.
- Боровик, Артем Генрихович. Энциклопедия. TASS. Dostęp 9 czerwca 2023 z <https://tass.ru/encyclopedia/person/borovik-artem-genrihovich>.
- Брицкая, Т., Прокушев, В. (2022, 6 czerwca). Одной краской мазаны. *Novaya Gazeta*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://novayagazeta.ru/articles/2022/07/06/odnoi-kraskoi-mazany>.
- В центре Москве убиты адвокат Станислав Маркелов и журналист «Новой газеты» Анастасия Бабурова. (2009, 19 stycznia). *Novaya Gazeta*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://web.archive.org/web/20150713182016/http://old.novayagazeta.ru/news/387269.html>.
- Вартанова, Е.Л. (2002). Современная медиаструктура. В Я. Засурский (Red.), *Средства массовой информации постсоветской России* (pp. 10–85). Aspect Press Moskva.
- Выпуск № 23 от 4 марта 2022. Пятница. *Novaya Gazeta*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://novayagazeta.ru/issues/3234>.
- Горбачев, М. (2019, 30 kwietnia). Михаил Горбачев: «Ядерное оружие спасло мир» – это опасный миф в опасном мире. *Novaya Gazeta*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://novayagazeta.ru/articles/2019/04/30/80402-opasnyy-mif-v-opasnom-mire>.
- Горбачев, М. (2022, 7 września). 9 дней. *Novaya Gazeta*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://novaya.media/articles/2022/09/07/mikhail-gorbachiov-9-dnei>.
- Горошков, П.В. (2008). Специфические методы журналистского расследования, *Вестник Санкт-Петербургского Университета*, 9, 1, с. 2.
- Громкие убийства и покушения на журналистов. (2010, 8 listopada). *Kommersant*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://www.kommersant.ru/doc/1535048>.
- Дубровский, А., Воробьев, С. (2022, 11 lutego). Молчание телят. *Novaya Gazeta*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://novayagazeta.ru/articles/2022/02/11/molchanie-teliat>.
- Дюпин, С. (2001, 5 czerwca). Артем Боровик погиб из-за “стервы”. *Коммерсантъ*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://www.kommersant.ru/doc/269679>.
- Жилин, И., Аркман, А. (2021, 22 marca). Крым их. *Novaya Gazeta*. Dostęp 2 lutego 2023 z https://issuu.com/novayagzt2020/docs/novgaz-pdf__2021-030n?embed_cta=embed_badge&embed_context=embed&embed_domain=novayagazeta.ru&utm_medium=referral&utm_source=novayagazeta.ru.
- Журналист, которому угрожал Бастрыкин, вернулся в Россию. (2012, 19 czerwca). *BBC News*. Русская служба. Dostęp 2 lutego 2023 https://www.bbc.com/russian/russia/2012/06/120618_sokolov_bastrykin_return.
- За последние 10 лет погибли 250 российских журналистов. (2003, 15 grudnia). *NEWSru.com*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://www.newsru.com/russia/15dec2003/journalist2.html>.

- Карпенко, А. (2006). Встречи с Артёмом Боровиком. *Proza.ru*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://proza.ru/2006/03/16-68>.
- Касаткина, А. (2012, 14 czerwca). «Я не имел права срываться». *Kommersant*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://www.kommersant.ru/doc/1958592> 14.06.2012.
- Коротков, Д. (2021, 13 grudnia). «Вагнер» доигрался. *Novaya Gazeta*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://novayagazeta.ru/articles/2021/12/13/vagner-doigralsia>.
- Куликова, Ю., Козенко, А. (2006, 8 czerwca). "Новая газета" продана старым друзьям. *Kommersant*. Dostęp 9 czerwca 2023 z <https://www.kommersant.ru/doc/680398>.
- Мартынов, К. (2022, 20 kwietnia). We stay with Europe. *Novaya Gazeta*. Europe is launching its own website. *Novaya Gazeta*. *Europe*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://novayagazeta.eu/articles/2022/04/20/bringing-europe-to-you>.
- Милашина, Е. (2022, 1 września). Беслан. Расследовать вечно. *Novaya Media*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://novaya.media/articles/2022/09/01/beslan-rassledovat-vechno>.
- От Редакции. Обновлено. (2022, 5 marca). *Novaya Gazeta*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://novayagazeta.ru/issues/3231>.
- Покушение на убийство «Новой газеты». Заявление редакции [Próba zabójstwa Nowej Gazety. Oświadczenie redakcji]. (2022, 5 września). *Novaya Gazeta*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://novayagazeta.ru/articles/2022/09/05/pokushenie-na-ubiistvo-novoi-gazety>.
- Приговор за "дедовщину" (1998). *Kommersant*. Dostęp 9 czerwca 2023 z <https://www.kommersant.ru/doc/206588>.
- Путин: Политковская нанесла власти урон. (2006, 11 października). *Polit.ru*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://polit.ru/article/2006/10/11/damage/>.
- Репортеры без границ: в России практически перестала существовать свобода прессы, уровень цензуры – "невиданный современ СССР" (2022, 3 мая). *Настоящее Время*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://www.currenttime.tv/a/reportery-bez-granits-svoboda-pressy-uroven-tsenzury-sssr/31831939.html>.
- Роскомнадзор потребовал от СМИ писать о «военной спецоперации» на Украине «только по официальным российским источникам». (2022, 24 lutego). *Takie dela*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://takiedela.ru/news/2022/02/24/roskomnadzor-vvel-cenzuru/>.
https://issuu.com/wileyfoxyx/docs/novaia_gazeta_2022_no_20_3320_fevral.
- Роскомнадзор сообщил, что вынес второе предупреждение «Новой газете». (2022, 28 marca). *Novaya Gazeta*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://en.novayagazeta.ru/articles/2022/03/28/roskomnadzor-soobshchil-cto-vynes-vtoroe-preduprezhdenie-novoi-gazete-news>.
- Свобода слова. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://hro.org/fos?page=271>.
- СМИ России в 2017 году получили 37–38 млрд бюджетных рублей. (2018, 21 sierpnia). *Spbsj.ru*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://spbsj.ru/isledovaniya/smi-rossii-v-2017-ghodu-pol>.
- Соколов, С. (2013, 3 lipca). Мы ставим точку. *Novaya Gazeta*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://novayagazeta.ru/articles/2013/07/03/55342-my-stavim-tochku>.
- Суд в Москве аннулировал регистрацию "Новой газеты" как СМИ [Sąd w Moskwie unieważnia licencję „Nowej Gazety” jako środka masowego przekazu]. (2022, 5 września). *Interfax*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://www.interfax.ru/russia/860702>.
- Так выглядел первый номер «Новой Газеты», который вышел 1 апреля 1993 года. (2013, 27 grudnia). *Novaya Gazeta*. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://web.archive.org/web/20160507030849/http://old.novayagazeta.ru/red/24529/>.
- Человек дня: Юрий Щекочихин. (2022, 6 września). *Полит.Ру*. Dostęp 1 lutego 2023 z <https://m.polit.ru/news/2022/06/09/schekochihin/>.
- Шульга, М. (2023). *Москва и москвичи много лет спустя*. Факультет журналистики МГУ. Dostęp 2 lutego 2023 z <https://journalonline.msu.ru/articles/note/moskva-i-moskvichi-mnogo-let-spustya/>.
- Щекочихин, Ю. (2017). *Армия жизни*. Dostęp 1 lutego 2023 z http://www.notabene.ru/book/common_place/common-book9.html.
- Щекочихин, Ю. (2018). *Три эпохи российской журналистики*. Dostęp 1 lutego 2023 z https://sh-fond.ru/wp-content/uploads/2019/03/book-3-epohi_sait-2.pdf.